

מסביב לפרשה

בהר בחוקותי: יסוד דין אונאה

הרב יואב פלדמן

ויקרא פרק כה

(יד) וְכִי־תִמְכְּרוּ מִמְכָּרְךָ לְעַמִּיתְךָ אִו קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ אֶל־תּוֹנֵן אִישׁ אֶת־אָחִיו:

(טו) בְּמִסְפַּר שָׁנִים אַחֲרֵי הַיּוֹבֵל תִּקְנֶה מֵאֵת עַמִּיתְךָ בְּמִסְפַּר שָׁנֵי־תְבוּאֹת יִמְכַר־לָּהּ:

רמב"ן ויקרא פרק כה

ואני חושב עוד סברא, שודאי המאנה את חבירו לדעת עובר בלאו, בין במטלטלים בין בקרקעות, שבהן דיבר הכתוב אל תונו איש את אחיו במספר שנים אחר היובל, שהוא מזהיר שיקנו וימכרו לפי השנים ולא יונו איש את אחיו. אבל רבותינו חדשו באונאה תשלומים בשתות המקח, וביטול מקח ביותר משתות, ומזה בלבד מעטו הקרקעות לפי שהאונאה בהם אפילו ביתר משתות, מחילה, כמו שהיא מחילה במטלטלים בפחות משתות, אף על פי שהוא אסור להונות כן לדעת, אבל אין דרך בני אדם לבטל ממכרם מפני אונאה מועטת כזו:

ודרשו חכמים מפני שאמר הכתוב וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה דבר הנקנה מיד ליד אל תונו איש את אחיו, למדנו שיש באונאה דין מיוחד במטלטלים שאינו נוהג בקרקעות, והוא חזרת הממון, אבל אזהרת הלאו נוהגת בכלן, ולכך אמר "וכי תמכרו ממכר" לשון רבים, למוכר קרקעות ולמוכר מטלטליו, "או קנה מיד עמיתך", היחיד מהם המוכר המטלטל מיד ליד, ואמר לכולן "אל תונו", וכיון שייחד והפריש המטלטליו ריבה בהן דין אונאה, והיא בחזרת התשלומין. וזה דבר נכון כפי המדרשים שקבלו רבותינו ברמזי התורה:

ואולי יהיה כל זה אסמכתא, כי הלאו אזהרה בין בקרקע בין במטלטליו, וחזרת הממון בידם קבלה במטלטליו ולא בקרקעות כמו שאמרו (ב"ק יד ב) דבר השוה לכל כסף. כי השיעורים כולם בשתות ויתר על שתות כפי דעות בני אדם, ולמה לא יוציאו הקרקעות מן הדין הזה, והם הוציאו ממנו כלי בעל הבית ואמרו (ב"מ נא א) לא שנו אלא בלוקח מן התגר אבל בלוקח מבעל הבית אין לו אונאה, מפני שדרך בעלי בתים שלא ימכרו כלי תשמישן:

ספר החינוך פרשת בהר מצוה שלז

אבל עיקר האזהרה בין בקרקע בין במטלטל הוא באמת, שהוזהרנו שלא להונות הבריות לדעת. אבל החילוק שביניהן הוא שאם נמצאת אונאה במטלטל ביתר משתות שיבטל המכר, שדעת הבריות שלא לסבול אונאה יתירה מכן במטלטל, אבל בקרקע לפי שהקרקע דבר קיים לעולם דרך הבריות למחול בו כל אונאה אחר שלקחו אותו

מנחת חינוך פרשת בהר מצוה שלז

אך הרמב"ן בפי' על התורה ומובא כאן בד' הרהמ"ח דעתו דאף בעושו"ק והקדשות עוברים בלאו הזה רק דין אונאה להחזיר או ביטול מקח אין בהם ע' בד' הרהמ"ח והנה לדעת זו כיון דאתמעט מקרא נראה דגזה"כ הוא ולא מטעם שכ' הרהמ"ח דדרך למחול ומי יודע כי בשטרות ועבדים הדרך למחול ומי עמד בסוד ד' לידע הטעם אך הוא גזה"כ כיון דאתמעט מפסוק מפורש

רמב"ם הלכות מכירה יג, ח

אלו דברים שאין להם הונייה, הקרקעות והעבדים והשטרות וההקדשות, אפילו מכר שוה אלף בדינר או שוה דינר באלף אין בהן הונייה, שנאמר או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד, יצאו הקרקעות ויצאו עבדים שהוקשו לקרקעות, ויצאו שטרות שאין גופן קבוי אלא לראיה שבהן, עמיתך ולא הקדש.

אבן האזל הלכות מכירה פרק יב

אבל גבי קרקעות כתב בהל' ח' אלו דברים שאין להם הונייה והוא כלשון המשנה ומקודם כתב העכו"ם אין לו הונייה וגבי עכו"ם בודאי ליכא לאו כיון דנתמעט מאיש את אחיו, ומוכח מדבריו דבקרקעות ועבדים ושטרות והקדשות ליכא כלל לאו דאונאה ובאמת קשה דברי הרמב"ן דהא במתני' תנן בהדדי קרקעות ועבדים ושטרות והקדשות ובהקדשות ודאי לא שייך גדר מחילה, וע"כ שנתמעט מעיקר דין אונאה וכמו עכו"ם, וא"כ ה"נ גבי קרקעות כיון דתנן להו בהדדי וכן הוא ברמב"ם ולכן פשוט דאין איסור לאו באונאה בקרקעות ועי"ש,

דבזה ודאי אף בקרקע יהיה אונאה ובטול מקח דדין כל דבר שבמדה ובמשקל ובמנין אף פחות מכדי אונאה חוזר הוא גם בקרקע כדאיתא בקדושין דף מ"ב, וממילא מיושב קרא שפיר דבא ללמד דין אונאה במכירת שדה בזמן היובל אלא דהקדים דבמטלטל איכא דין אונאה גם בשיווי המקח, ובהקרקע בזמן היובל איכא דין אונאה במספר שני תבואות.

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא נ, ב

אמר רבא, הלכתא: פחות משתות - נקנה מקח, יותר על שתות - ביטול מקח. שתות - קנה ומחזיר אונאה, וזה וזה בכדי שיראה לתגר או לקרובו.

פני יהושע מסכת בבא מציעא נו, א

ובשלמא ביתר משתות דהוי ביטול מקח י"ל דלא צריך קרא אלא דמסברא אמרינן דהוי כעין מקח טעות, אלא בשתות דקי"ל קנה ומחזיר אונאה קשה ממה נפשך אי משום מקח טעות יתבטל המקח ואי משום קרא דלא תונו הא קי"ל דכל מאי דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד מהני וכן הקשו התוספות לקמן פ' המקבל [קט"ו ע"א ד"ה וחייב] גבי חובל רחיים ורכב, אלא על כרחך דכיון דעובר בלאו קרינן ביה והשיב את הגזילה ומהאי טעמא כתב הרמב"ם ז"ל [פ"ב מהל' מכירה ה"א] דאין לוקין על אונאה דהו"ל ניתק לעשה.

חידושי ר' חיים הלוי הלכות מכירה פרק טו

וצ"ע דכשמחזיר האונאה א"כ הא הוי לגביה טעות בדבר שבמדה ושבמשקל ושבמנין דחוזר, דהרי הוא סבור שמכר לו החפץ ביותר ונמצא שהמכר נעשה בפחות, וא"כ המאנה יבטל את המקח כמו כל טעות שבמדה ושבמשקל דחוזר, ונהי דאונאה לא הויא דהא החפץ נמכר עתה בשויו, אבל טעות מיהא הוי לגבי המחזיר האונאה, ונמצא דלא נתקיים המקח כמו שעשו, וגם דנתבטלה הפסיקה, ואמאי אין המאנה יכול לחזור. **ואשר יראה מוכרח בזה, משום דבכל אונאת שתות, אי משום דין טעות הלא שתות שוה לפחות משתות דהיה צריך להיות המקח קיים כמו שפסקו זה עם זה, והא דבשתות מחזיר אונאה, הוא רק מגזירת הכתוב בפני עצמו הנאמר באונאה דשתות קנה ומחזיר אונאה, וא"כ הא נמצא דמשום עצם מעשה המקח לא היה צריך להחזיר כלל אונאה, ורק דדין תורה הוא שיחזיר, מדין החזרת אונאה שהוא זה דין וגזירת הכתוב בפני עצמו כמו החזרת גזילה.** אשר ע"כ שפיר המקח מתקיים ולא דיינינן ביה דין טעות לגבי המאנה וביטול הפסיקה, כיון דמדין תורה הוא שמחזיר ולא משום עצם מעשה המקח, ע"כ לא דיינינן ביה דין טעות על ידי זה בהמקח. אכן כל זה הוא באונאה, דדין החזרתו הוא מגזירת הכתוב, משא"כ בטעות במדה ובמשקל ובמנין, דדין החזרתו לאו משום דין אונאה קאתינן עלי, כי אם דהוי טעות מעיקרא, א"כ ממילא דכשמחזיר את הטעות הא נמצא דבטלה הפסיקה לגבי המחזיר שנתכוין על המדה האחרת, וא"כ ממילא דבטל המקח, כיון דלא נתקיימה הפסיקה מעולם